

STAĻINA LAIKA ARHITEKTŪRAS RAKSTUROJUMS PADOMJU SAVIENĪBĀ

Description of Stalin's Period Architecture in the Soviet Union

Diāna Apele

Rēzeknes Augstskola, e-pasts: Diana.Apele@ru.lv

Abstract. *In the history of architecture a majority of researchers chronologically distinguish the term “Stalin’s architecture” from the mid 1930’s to the mid 1950’s. However, the author of the article has chosen the period from the 1950’s to 1960’s because in the further research the selected object shall be the Centre of Culture and Education in Rēzekne (former cinema “Zvaigzne”) which was launched only in 1957 and which is an outstanding example of socialistic realism of that time in the architecture of Latvia.*

The article deals with the implementation of the totalitarian system and its ideology in architecture. The article does not provide detailed and multifaceted analysis of totalitarianism – its aim is to explore and analyse the brightest samples of architecture in Moscow, the capital of the Soviet Union, and the Soviet Socialist Republic of Latvia in the 1950’s and 1960’s during the period of socialistic realism. The methods applied in the research are based on the exploration of scientific and publicistic materials revealing the evidence of the respective period in architecture.

Keywords: *totalitarian architecture, Stalin’s architecture, Stalinism architecture, Stalin’s neoclassicism, Stalin’s Empire style, socialistic realism.*

Ievads

Arhitektūras jēga un tās būtības pastāvēšanas primārais mērķis ir sniegt cilvēkiem patvērumu (Zvirgzdiņš, 2008). Savukārt zinātniece D. Ahmaduļina (Ахмадулина, 2005) atklāj, ka arhitektūra ir valsts sociālo, politisko, ekonomisko un daudzu citu procesu atblāzma un tā mainās kopā ar sabiedrību, atspoguļojot tās sociālo struktūru telpas un laika robežās.

Kultūru Krievijā, Vācijā un Itālijā 20. gadsimta 30. gados pamatīgi ietekmēja totalitāro režīmu ideoloģijas – komunisms, fašisms un nacionālsociālisms. Māksla, arī arhitektūra šajos politiskajos režīmos kalpoja kā spēcīgs propagandas līdzeklis un atklāja ideoloģijai nākotnes indivīda aprises. Indivīda un varas savstarpējās mijattiecības ietekmēja un atklāja mākslas un arhitektūras procesus (Māksla un vara totalitārajos režīmos un autoritārisma, b.g.).

Padomju arhitektūras vēsture būtībā nav ļoti plaši pētīta un dokumentēta, lai gan uzbūvētās celtnes liecina par pretējo. Droši var teikt, ka pilnībā neizpētīts un maz zināms ir šī laika posma būvju celtniecības vadības mehānisms – nav zināms 30. un 40. gados notiekošo daudzo arhitektūras konkursu žūriju sastāvs, to lēmumu pieņemšanas objektīvie motīvi vai arī paši lēmumu pieņēmēji, daudzu arhitektūras iestāžu darbība, kā arī iekšējā profesionālās hierarhijas struktūra, kas jebkurā Padomju Savienības reģionā ļāvusi realizēt Maskavā pieņemtos nepārsūdzamos lēmumus. Galvenokārt tieši šī struktūra noteica stilu, bez kura PSSR arhitektūra nekad nekļūtu tik viendabīga un vienveidīga katrā laika posmā (Хмельницкий, b.g.).

Staļina laika arhitektūrai ir daudz apzīmējumu – „Totalitārisma arhitektūra”, „Staļina arhitektūra”, „Staļinisma arhitektūra”, „Staļina neoklasicisms”, „Staļina ampīrs” „sociālistiskais reālisms” u.c. Šis eklektiskais stils Padomju Savienībā dominēja no 1932. gada līdz 1954. gadam (dažos avotos minēts pat līdz 1955. gadam). Pētnieks B. Flirļš priekšvārdā vācu izdevumam „Дмитрий Хмельницкий Архитектура Сталина. Психология и стиль” raksta, ka Dmitrijs Hmeļnickis uzskata, vienīgi Staļins ir šī stila iedvesmotājs, ideju radītājs un stila ģenerators. Neoklasicisma arhitektūras stils viņam ir licies vistīkamākais sava režīma monumentālai vizualizācijai (Флирль, 2006).

Lai izprastu to, kāpēc vadonis par pamatu ir izvēlējis neoklasicismu, vēsturiski jāatkāpjas pagātnē. Klasicisma raksturojums ir tas, pēc kā vislabāk varētu izprast neoklasicisma definīciju.

Klasicisms ir daudzveidīgs un sarežģīts stils, kas mijiedarbojoties baroka un rokoko stiliem un to pārmērībām, radīja jaunu priekšstatu par arhitektūru. Tas bija mēģinājums atgriezties pie arhitektūras tīrības un cildenuma, kas baroka un rokoko laikmetā šķita zudis. Lai gan termins „klasicisms” tika formulēts tikai 19. gadsimta beigās, šo stilu plaši izmantoja, sākot ar 18. gadsimta vidu. Stils balstījās uz grieķu un romiešu celtnu ārkārtīgi rūpīgas pētniecības pamata (Ilustrētā arhitektūras vēsture, 2002). Savukārt jaunais, retrospektīvais neoklasicisma stils parādījās, iespaidojoties no jūgendstilā neatrisinātajiem, līdz galam neizprastajiem mākslinieciskajiem uzstādījumiem. Neoklasicisms centās atdzīvināt klasicisma mākslinieciskās kompozīcijas paņēmienus un formas (Krastiņš, Strautmanis, Dripe, 1998). Klasisks lielā ordena motīvs, kolonāde vai portiks vienmēr asociējas ar kaut ko cēlu un varenu, droši vien, tas arī iespaidojis PSRS vadoni Staļinu.

Raksts izvērtē totalitārisma sistēmas un tās ideoloģijas realizāciju arhitektūrā. Tas nepretendē uz detalizētu un daudzpusīgu totalitārisma analīzi.

Raksta **mērķis** ir izpētīt un analizēt arhitektūras spilgtākos paraugus Padomju Savienības galvaspilsētā Maskavā un Latvijas PSR 20. gs. 50.-60. gados sociālistiskā reālisma laikā. Pētījumā izmantotās **metodes** balstās uz zinātniskās un publicistiskās literatūras materiālu izpēti, kas atklāj attiecīgā laikmeta liecības arhitektūrā.

Ievērojamākās Staļina laika celtnes PSRS galvaspilsētā Maskavā

J. Staļinam nākot pie varas, Padomju Savienības kultūrā pakāpeniski iestājās stagnācija, ko veicināja izrēķināšanās ar talantīgiem, izciliem un savādāk domājošiem kultūras darbiniekiem, to starpā arī pazīstamiem arhitektiem. Šajā laikā mākslu, mūziku un arhitektūru pārņēma sociālistiskais reālisms.

Sociālistiskais reālisms ir mākslas virziens, kas 1932. gadā Padomju Savienībā tika pasludināts par vienīgo pareizo mākslas izteiksmes veidu. Sociālistiskā reālisma definīcija nosaka, ka sociālistiskais reālisms ir paties un vēsturiski konkrēts īstenības atveidojums, taču sociālistiskā reālisma uzdevums bija parādīt nevis to, kas ir patiesībā, bet to, kam ir jābūt pēc komunistiskās partijas priekšstatiem, ievērojot ideoloģisko korektumu (Vecumnieks, Kurpniece, 2013).

Laika posmā no 1929. līdz 1931. gadam Staļins valstī iznīcināja jebkādu arhitektūras kritiku, padarīja neiespējamu māksliniecisko problēmu apspriešanu ārpus „*dialektiskā materiālisma*” un „*šķiru cīņas*” retorikas, respektīvi, tika sarautas jebkādas saites ar tā laika ārzemju arhitektiem. Tika sagrauta zinātniski pamatota arhitektūras attīstība, un tās vietā tika radīta pseidoarhitektūras zinātne, kurā valdīja tikai marksistiska terminoloģija. Atrauta no citu valstu terminoloģijas procesiem, Staļina arhitektūra ieguva izteikti eklektiskas iezīmes – tika bezgaumīgi lietotas dekorācijas, dažādi reljefi, skulptūras un kolonādes (Lociks, b.g.).

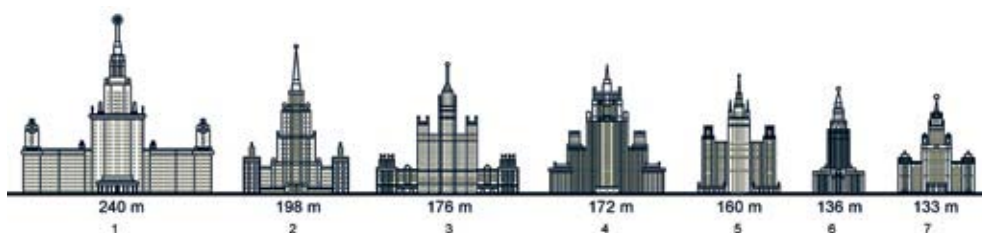
Spilgts neoklasicisma piemērs Padomju Savienības arhitektūrā bija tās galvaspilsēta Maskava, kur visu pārbūvi virzīja pats Staļins. Vadošie PSRS galvaspilsētas arhitekti pārāk ātri un bieži mainījās, lai spētu ienest kādas savas ieceres un izmaiņas. Galvenais iemesls, kāpēc tika izvēlēts viens tik ļoti reprezentabls stils, bija nepieciešamība pārvērst arhitektūru par sava laika pieminekli, varas simbolu, varas klātesamības un nenovēršamības sajūtas radītāju. Arhitektūrai bija jābūt Padomju Savienības varenībai, sajūsma iedzīvotājos, prieks un tajā pašā laikā arī pakļautības sajūta (Стрельбицкая, b.g.).

Par piemēru iepriekšminētajam var nosaukt vairākas celtnes Maskavā – gan uzceltas, gan neuzceltas, – kas ataino Padomju Savienības varenību, piemēram, – Padomju tautas pils (skat.1. att.) un par „septiņām māsām” dēvētās augstceltnes (skat. 2. att.).

1. attēls. Padomju tautas pils.

(<http://spoki.tvnet.lv/vesture/Dullakie-projekti-Krievijas/266148/1/2>)

2. attēls. Arhit. A.Eniņš z Maskavas piecdesmito gadu augstceltnes:

- 1) M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte, 2) Viesnīca „Ukraina”, 3) Dzīvojamā ēka Koteļņičeskaja Naberežņajā, 4) Ārlietu ministrija, 5) Dzīvojamā ēka Kudrinskas laukumā, 6) Viesnīca “Ļeņingradskaja”, 7) Dzīvojamā ēka Krasnije Vorota (Sarkano vārtu) laukumā.
- (www.lza.lv/LZA_VestisA/65_34/11_Krastins_ZinAkademijasArhitektura.pdf)

Padomju tautas pils (neuzcelta). Staļins nebija īpaši tuvās attiecības ar dievu, tāpēc viņš lika nojaukt pasaulē lielāko un grandiozāko pareizticīgo katedrāli un tās vietā gribēja uzcelt padomju pili. Nepārprotami viņš gribēja „izgriezt pogas” amerikāņiem un izdomāja, ka ēka būs garāka par „Empire State Building” un Ļeņins pašā augšā būs lielāks par brīvības statuju Ņujorkā (Dullākie projekti Krievijas vēsturē, 2012). Taču šī ēka tā arī netika uzcelta, bet pētījumā ir pieminēšanas vērts, jo spilgti parāda tā laika Staļina arhitektūras vēsmas.

Astoņu augstceltņu celšanas lēmumu padomju valdība pieņēma 1948. gadā. Saskaņā ar to Maskavā tika paredzēts uzbūvēt astoņas augstceltnes, kuru proporcijām un siluetam bija jābūt oriģinālam un kuras nedrīkstēja atkārtot aizrobežu augstceltņu paraugus (История советской архитектуры 1917.-1958., 1962).

Visām Maskavas piecdesmito gadu augstceltnēm ir raksturīga piramidāla pakāpjveida kompozīcija, virs kuras paceļas smaile ar ideoloģisku emblēmu vainagojumā. Visu šo celtnu “oriģinālajā” arhitektūrā nepārprotami jaušams arī Maskavas Kremļa Spaskas torņa, sabiedrības laika pieminekļa, tēla vizuāls atspulgs. Augstceltņu fasādes lielākoties ir apšūtas ar keramikas blokiem, kas parasti ir rotāti ornamentāliem ciļņiem, kuros gandrīz vienmēr izmantota PSRS simbolika (Krastiņš, 2011).

M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte (skat. 3. att.). Pirmā un arī pati lielākā no augstceltnēm bija M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte (1948-1953; arhitekti: Ļ. Rudņevs, P. Abrosimovs, S. Čerņiševs u.c.). Universitātes centrālā korpusa smaile sasniedz 240 m augstumu.

3. attēls. M. V. Lomonosova Maskavas Valsts universitāte.
(<http://englishrussia.com/2009/07/10/the-seven-sisters-project/2/>)

Nākamais bija **Ārlietu ministrijas nams** Smoļenskas laukumā (1948-1952; arhit. V. Gelfreihns un M. Minkuss). Nedaudz vēlāk tika uzcelta **dzīvojamā ēka Koteļņičeskaja Naberežnaja** (1952; arhit. D. Čečuļins un A. Rostkovskis). Gadu vēlāk uzbūvēta **viesnīca “Leņingradskaja”** (1953; arhit. L. Poļakovs un A. Boreckis). Tajā pat gadā uzcelta **dzīvojamā ēka Krasnije Vorota (Sarkano vārtu) laukumā** (1953; arhit. A. Duškina). 1954. gadā ekspluatācijā tika nodota **dzīvojamā ēka Kudrinskas laukumā** (1950-1954; arhit. M. Posohins un A. Mdojancs). Gadu vēlāk – **viesnīca “Ukraina”** (1955; arhit. A. Mordvinovs un V. Oltarževskis). Smagās mašīnbūves ministrijas ēka (arhit. D. Čečuļins) – astotā “māsa” – palika neīstenota. Uz tās jau ieliktajiem pamatiem vēlāk uzcēla viesnīcu “Rossija”.

Staļina laika augstceltņu tēls patiesībā bija nevis komunisma ideoloģijas auglis, bet gan formu aizgūvums no sava nāvīgākā ienaidnieka rietumu kultūras. Zinātnieks Jānis Krastiņš savā referātā „Latvijas zinātņu akadēmijas ēka pasaules arhitektūras kontekstā” min vairākas celtnes pasaulē, kas tika uzceltas ilgi pirms Staļina arhitektūras triumfa gājiena, taču kompozicionāli atgādina Staļina augstceltnes. Viena no agrākajām augstceltnēm, kura vizuāli diezgan uzkrītoši atgādina vēlākās Staļina laika celtnes, ir Ņujorkas Pilsētas nams (Municipal Building, 1907-1915; arhit. McKim, Mead & White). Zināmā mērā līdzīga kompozīcija ir sabiedrības Royal Liver ēkai Liverpūlē (1908-1911; arhit. W. A. Thomas), Smita tornim (Smith Tower, 1911-1914; arhit. Gaggin & Gaggin) Sietlā, Vašingtonas pavalstī un citām celtnēm gan Eiropā, gan ASV (Krastiņš, 2011).

Apkopojot pieejamo materiālu, izpētīt un analizējot Staļina laika celtnes Krievijas PFSR galvaspilsētā Maskavā, var secināt, ka Padomju laikā sociālistiskā reālisma arhitektūra tika ideoloģiski nostādīta pret pūstošā kapitālisma par antihumānu pasludinātajai būvniecības mākslai. Augstceltņu raksturīgais tēls tika pasniegts kā sociālistiskās iekārtas jaunpienesums cilvēces nākotnes kultūrai, kaut īstenībā tas tikai daļēji atbilst patiesībai.

Sociālistiskā reālisma raksturojums Padomju Latvijas Republikas arhitektūrā

Otrais pasaules karš uz laiku apturēja būvniecību arī Padomju republikās, to starpā arī Latvijā, taču atšķirībā no Pirmā pasaules kara netika radīts lūzums arhitektūras stilistikajā attīstībā. Visā pēckara periodā Latvijas PSR arhitektūrā jūtama pirmskara laika stilistisko parādību pēctecība. Visā pasaulē turpinājās arī neoklektiskā ievirze. Tā atspoguļojās arī daudzu Latvijas PSR administratīvo un citu sabiedrisko ēku arhitektūrā. Īpaši raksturīgs neoklektisma turpinājums bija arī tā dēvētais „sociālistiskais reālisms” jeb Staļina laika arhitektūra Padomju Savienībā un tās satelītvalstīs (Krastiņš, b.g.).

PSRS sastāvā esošās Latvijas arhitektūru un pilsētībūvniecību regulēja Padomju Savienības unificētie pilsētu plānošanas un apbūves normatīvi. Jaunas celtnes kara laikā Latvijas PSR nopostītajām pilsētām plānoja atbilstoši standartizētajiem formālajiem

principiem. Sabiedriskās celtnes būvēja reprezentatīvas atbilstoši padomju arhitektūras kanoniem – lielas, plašas, pompozas, reprezentablas un pārliecinošas (Kultūra Padomju Latvijas okupācijas gados, b.g.).

Pēckara periodā Latvijas PSR darbaļaužu masas bija jānodrošina ar „īstu”, uz „jaunām darba uzvarām” iedvesmojošu mākslu, kurai saskaņā ar oficiālajiem saukļiem vajadzēja būt „sociālistiskai pēc satura un nacionālai pēc formas”. Ideoloģisko priekšrakstu rāmjos stingri ietvertais „sociālistiskais reālisms” tika definēts kā „vēsturiski noteikta mākslinieciskās daiļrades sistēma” un „atklāts fenomens jauniem meklējumiem gan satura, gan formas aspektā” (Sociālistiskais reālisms, 1987: 124).

Sociālistiskais reālisms tika krasi pārtraukts direktīvā veidā: 1955. gadā Padomju Savienības Komunistiskā partijas Centrālā komiteja un PSRS Ministru padome pieņēma lēmumus „Par pārmērību novēršanu projektēšanā un celtniecībā” un „Par pasākumiem celtniecības tālākai industrializācijai, kvalitātes uzlabošanai un būvzmaksu samazināšanai”. Šajos lēmumos tika norādīts, ka labu izskatu celtnēm jāpanāk nevis ar izdomātiem un dārgiem, ārišķīgiem, dekoratīviem rotājumiem, bet gan ar to, ka celtnu formas tiek organiski saistītas ar funkcionālo nozīmi atbilstoši modernās kustības radošajai metodei un ideāliem (Всеобщая история архитектуры в 12 томах, 1975).

Spilgtākās Staļina laika sociālistiskā reālisma celtnes Padomju Latvijas Republikā

Jaunceltnu arhitektūras stilistika Latvijas PSR tālāk par pirmskara neoklektisma radošo metodi netika – tika celtas līdzīgas stilistikas ēkas, tikai robustākā un virspusējākā izpildījumā, kurām pietrūkst mākslinieciskās elegances un smalkuma. Fasāžu apdarē atdarināja klasiskos arhitektoniskos elementus un formas, vietām, piemēram, kolonnu kapiteļos, iestrādājot kādu piecstaru zvaigzni vai sirpi un āmuru, tādējādi cenšoties radīt jaunu „sociālistisko” orderi (Krastiņš, b.g.).

Piecdesmito gadu sākumā Rīgā tika aizliegta vienas ģimenes māju celtniecība – personīgais īpašums neatbilda komunisma ideologu konstruētajām gaišās rītdienas vīzijām – līdz ar to sāka būvēt daudzstāvu dzīvojamās ēkas.

Savukārt šī laika posma spilgtākie sociālistiskā reālisma produkti Latvijas PSR bija daudzas sabiedriskās ēkas. Viena no tādām bija Rīgas Upju stacija Balasta dambī 9 (1946-1950, projektu izstrādājis no Maskavas atsūtīts arhitekts Nikolajs Voronovs).

4. attēls. Rīga, Upju stacija Balasta dambī 9, 1946.-1950. Arhitekts: N. Voronovs.
(http://e.znet.lv/Arhitekt_stili_Latvija_Text.pdf)

Upju stacija (skat. 4. att.). Tā bija impozanta, taču vienīgi propagandiska rakstura celtnes bez īpašas praktiskās vajadzības. Abu galveno fasāžu vidējās daļas bija augstākas un uzsvērtas ar milzīgām pusapļa formas ailām. Šo fasāžu sienas faktiski bija butaforijas, kas frontālajos skatos no Balasta dambja un Āgenskalna līča puses nomaskēja ēkas patieso telpisko struktūru. Nepilnu metru zem dzegas stiepās apmetuma faktūrā neuzkrītoši izveidotas skujiņas tipa ornamentālas frīzes, kurām vajadzēja piešķirt ēkai „nacionālo formu”. Bez jebkādas funkcionālās nozīmes bija arkāžu portiki, kuri apjoza sānu spārnus. Ēka lielākoties netika izmantota atbilstoši tās sākotnējai funkcijai un periodiski stāvēja tukša (Krastiņš, b.g.).

Ēkai Rīgā, Balasta dambī 9 kompozicionālajā stilistikā ir daudz kopēja ar turpmākajā pētījumā izvēlēto celtni Rēzeknē, īpaši to var attiecināt uz arkāžu portikiem, kas celtnes apjomos ir abām ēkām.

Lidosta „Spilve” (skat. 5. att.). Viens no sociālistiskā reālisma tīrradņiem ir lidosta „Spilve” Rīgā, Spilves ielā 1 (1954, projektu izstrādājis Maskavas arhitekts Sergejs Vorobjovs). Ēkas simetriskajā un piezemētajā apjomā apspēlētie antīko tempļu arhitektūras motīvi izkārtoti līdzsvarotā kompozīcijā. Greznajā iekštelpu apdarē ir saglabājušies arī monumentāli sienu gleznojumi. Uzpēlēti naivā nopietnībā tajos risinātas „mierīgā darba”, „tautu draudzības” un citas līdzīgas tēmas. Gleznojumos attēlotas ļaužu grupas, kuras komunisma jauncelsmes patosā apgarotām sejām droši raugās nezināmā tālumā absolūtajā laimīgajā nākotnē (Krastiņš, b.g.).

5. attēls. Rīga, Lidosta „Spilve” Spilves ielā 1, 1954. Arhitekts: S. Vorobjovs.
(http://e.znet.lv/Arhitekt_stili_Latvija_Text.pdf)

VEF kultūras nams (skat. 6. att.). Kā īsts ”proletārisks” tempļis ir projektēts rūpnīcas VEF kultūras nams Rīgā, Ropažu ielā 1 (1951-1960, arhitekts Nikolajs Semencovs). Monumentālās celtnes galveno, gala fasādi aizņem varens portiks. Zālē ar balkonu ir vietas 800 skatītājiem. Iepriekšpieņemtā simetriskā ēkas plāna shēma nav ļāvusi panākt racionālu iekštelpu izkārtotumu (Krastiņš, b.g.).

6. attēls. Rīga, VEF kultūras nams Ropažu ielā 1. 1951-1960. Arhitekts: N. Semencovs.
(http://e.znet.lv/Arhitekt_stili_Latvija_Text.pdf)

VEF Kultūras pili raksturo gigantomānija, kas vēl mūsdienās pārsteidz ar savu vareno kolonādi un plašajām kāpnēm (Kultūra Padomju Latvijas okupācijas gados, b.g.).

Latvijas Zinātņu akadēmija (skat. 7. att.). Rīgas augstceltnei bija jāklūst par jaunu dominantu pilsētas siluetā līdzās Doma un Pēterbaznīcas torņiem (Adamaite, 2009). Kolhoznieku nams (šodien Latvijas Zinātņu akadēmijas ēka Rīgā) Akadēmijas laukumā 1 ir viens no ievērojamākiem Staļina laika sociālistiskā reālisma arhitektūras paraugiem Latvijā.

7. attēls. Rīga, Latvijas Zinātņu akadēmijas ēka Akadēmijas laukumā 1. 1953.-1958. Arhitekti: O. Tīlmanis, K. Plūksne, V. Apsītis u.c. (<http://www.panoramio.com/user/5190065/tags/R%C4%ABga>)

Celtnei bija jāsimbolizē padomju iekārtas triumfs Latvijā un jārod saistība ar „*diženā Staļina laikmetu*” (Kultūra Padomju Latvijas okupācijas gados, b.g.). Cēlnes sākotnējā ideja bija radīt augstceltni, kas būtu viesnīca kolektīvo saimniecību zemniekiem, tāpēc cēlnes sākotnējais nosaukums “Kolhoznieku nams” joprojām ir dzīvs, kaut arī tā no pirmās izmantošanas dienas kļuva par Latvijas Zinātņu akadēmijas mājvietu (Krastiņš, 2009).

Valsts funkcionāriem nav bijis ne mazāko šaubu, ka „jāiet Maskavas ceļš”. Augstceltne izskatījās kā gadsimta sākuma Amerikas pirmo debesskrāpju sovjetizēts variants, tā tika dēvēta par „Staļina baroku” (Kultūra Padomju Latvijas okupācijas gados, b.g.).

Celtne ir 107 metrus augsta, tā ir 21 stāvu biroju ēka, kas tiek uzskatīta par pirmo augstceltni Latvijā. Ēkas projektēšana un celtniecība sākās 1951. gadā, 1958. gadā tika uzsākta ēkas pakāpeniska nodošana ekspluatācijā, tomēr pilnībā ēka tika uzskatīta par pabeigtu tikai 1961. gadā. Ēku projektēja arhitekti O. Tīlmanis, V. Apsītis un K. Plūksne.

Augstceltņu būvniecības praksē Zinātņu akadēmijas ēkā pirmo reizi PSRS tika lietotas saliekamās dzelzsbetona konstrukcijas. Kompozicionālā uzbūve ar kāpņveida formu salikumu bija tuva daudzajām tā laika augstceltnēm, tomēr arhitekti mēģināja pielāgot ēku Vecrīgas torņu smailēm. Ēkā, neskaitot darba telpas, ir arī vairākas konferenču zāles, no kurām lielākajai ir ap 400 sēdvietu. Ēkas ārējā apdarē izmantotas dabiskā un mākslīgā akmens plātnes, kuras speciāli sūtītas no Krievijas (Adamaite, 2009).

Ēkas mākslinieciskajam tēlam ir nepārprotama līdzība ar Maskavas „septiņām māsām” – septiņām augstceltnēm, kuras 20. gs. piecdesmitajos gados tapa nolūkā pierādīt, ka sociālistiskās Padomju Savienības galvaspilsēta nav sliktāka par kapitālistisko Rietumu pilsētām. Šo ēku arhitektūra tika pasniegta kā sociālistiskās iekārtas jaunpienesums kultūrai. Zinātņu akadēmijas nams ieņem pienācīgu vietu ne tikai pašmāju, bet arī pasaules arhitektūras mantojuma purā (Krastiņš, 2009).

Pēc līdzīgas „piegrieztas” projektēti daudzi tolaik celtie kinoteātri, kultūras nami, Staļina laika publiskās ēkas – izglītības iestādes (gan skolas, gan augstskolas), administratīvās ēkas, kompartijas vai vietējo pašvaldību jeb tā laika terminoloģijā izpildkomiteju nami, dzelzceļa stacijas u.c. Ļoti līdzīgs projekts bija arī 1957. gadā ekspluatācijā nodotajam pompozajam kinoteātrim „Zvaigzne” (šodien Kultūras un izglītības centrs) Rēzeknē, kura arhitektoniskais veidols tiks apzināts un analizēts turpmākajā autores pētījumā.

Padomju Latvijas Republikas arhitektūra 20. gs. 50.-60. gados

Arhitektūra lielā mērā izsaka pasūtītāja vēlmes, kuras var būt ļoti dažādas. Tas nozīmē, ka arhitektūra atspoguļo sabiedrības gribu, ko koriģē iespējas. Tas nav aritmētiskais vidējais, bet drīzāk kokteilis, ko arī sauc par sociumu, kas noteiktā laikā atražo pilnu savas eksistences materiālo formu spektru, atspoguļojot noteiktu laika posmu (Latkovskis, b.g.).

Īsti nevar piekrist teiktajam, ja analizējam situāciju Padomju Latvijas arhitektūrā 20. gs. 50.-60. gados. Kā zināms visā Padomju Savienībā šajā laikā valda Staļina kults, kas

vienlīdz spilgti izpaužas arī Padomju Latvijas Sociālistiskās Republikas arhitektūrā. Vairākums pētnieku arhitektūras vēsturē terminu „Staļina arhitektūra” hronoloģiski iedala no 20. gadsimta 30. gadu vidus līdz 50. gadu vidum. Savukārt pētījuma autore izvēlējusies laika posmu no 20. gadsimta 50. līdz 60. gadiem, jo turpmākā pētījuma izvēlētais objekts ir Kultūras un izglītības centrs Rēzeknē (bijušais kinoteātris „Zvaigzne”), kas nodots ekspluatācijā tikai 1957. gadā un kas ir izcils tā laika sociālistiskā reālisma paraugs Latvijas arhitektūrā (skat. 8. att.).

8. attēls. Rēzekne, kādreizējais kinoteātris "Zvaigzne", šodien – Kultūras un izglītības centrs.
Foto: D. Apele.

Maskavā 1955. gadā Staļiniskais stils ar troksni tika gāzts un nodots aizmirstībā kā izšķērdīgs, savukārt Latvijā vēl turpinājās šī tipa celtnu būvniecība, kā piemēru minot pētījuma turpinājumā izvēlēto objektu Rēzeknē.

Secinājumi

Veicot literatūras un avotu izpēti, var secināt, ka lielāko ieguldījumu Staļina laika arhitektūras pētniecībā Padomju Savienībā un tai skaitā Padomju Latvijā ir devuši Latvijas zinātnieki, J. Krastiņš, J. Dripe, I. Strautmanis, A. Locīks u.c., kā arī krievu zinātnieki D. Ahmadiļina Д. (Д. Ахмадулина), М. Streļbickaја (М. В. Стрельбицкая) un D. Hmeļņickis (Д. Хмельницкий) u.c.

No ideoloģijas viedokļa sociālistiskā reālisma arhitektūru raksturo tieksme uz ekspansiju, jauna kulta izveidošanu caur tā laika simbolikas ikonizāciju. Staļinisma stilam raksturīga teatralitāte, pompozivitāte, sava veida cēlums, izteikts varenums un orientēšanās uz mūžīgo. Kopumā šim periodam Padomju Savienības arhitektūrā raksturīga projektēšanas biroju centralizācija un projektēšanas procesa pakļautība viena orgāna Arhitektūras akadēmijas uzraudzībai, kas bija pilnvarots pieņemt lēmumus (viennozīmīgi ne bez šī perioda arhitektūras iedvesmotāja un veidotāja Staļina iejaukšanās).

Tā laika celtnu raksturīgais tēls tika pasniegts kā sociālistiskās iekārtas jaunpienesums cilvēces nākotnes kultūrai. Sabiedrība, kura tika turēta informācijas vakuumā, bija spiesta tam ticēt, taču mākslas procesi un līdz ar to arī stilu attīstība pasaulē notiek neatkarīgi no politiskā režīma. Protams, mākslas parādības bieži tiek izmantotas politisku ideju paušanai, arī sociālistiskais reālisms tam nebija izņēmums.

Summary

In the history of architecture a majority of researchers chronologically distinguish the term “Stalin’s architecture” from the mid 1930’s to the mid 1950’s. However, the author of the article has chosen the period from the 1950’s to 1960’s because in the further research the selected object shall be the Centre of Culture and Education in Rezekne (former cinema “Zvaigzne”) which was launched only in 1957 and which is an outstanding example of socialistic realism of that time in the architecture of Latvia.

The article deals with the implementation of the totalitarian system and its ideology in architecture. The article does not provide detailed and multifaceted analysis of totalitarianism – its **aim** is to explore and analyse the

brightest samples of architecture in Moscow, the capital of the Soviet Union, and the Soviet Socialist Republic of Latvia in the 1950's and 1960's during the period of socialistic realism. The **methods** applied in the research are based on the exploration of scientific and publicistic materials revealing the evidence of the respective period in architecture.

The architecture of Stalin's period has many notions – “*totalitarian architecture*”, “*Stalin's architecture*”, “*Stalinism architecture*”, “*Stalin's neoclassicism*”, “*Stalin's Empire style*”, “*socialistic realism*”, etc. This eclectic style was domineering in the Soviet Union from 1932 to 1954 (in some sources even till 1955). The researcher Dmitriy Hmelnickiy considers that only Stalin is the inspirator of this style, the creator of ideas and the generator of the style. The style of neoclassic architecture has been considered by him to be the most suitable one for monumental visualization of his regime (Флирль, 2006).

The capital of the Soviet Union, Moscow, has been a bright example of neoclassicism in the Soviet architecture where all reconstruction works had been directed by Stalin himself. The leading architects of Moscow had been changing too fast and often to bring their conceptions and changes. The main reason why there had been chosen one so representational style was the necessity to turn the architecture into the monument of that time, symbol of power, presence of power, creator of the feeling of inevitability. The architecture had to demonstrate the power of the Soviet Union, exaltation of population, joy and at the same time also the feeling of subjection (Стрельбицкая, b.g.).

Several buildings, both built and unbuilt, in Moscow can be named as a sample of aforementioned as they depict the might of the Soviet Union, for example, – the Palace of Soviet Nation (unbuilt) and skyscrapers called “seven sisters” – Moscow State University named after M. V. Lomonosov, the Ministry of Foreign Affairs, a living house in Kotelnicheskaya Naberezhnaya, the hotel “Leningradskaya”, a living house in the Krasniye Vorota Square, a living house in the Kudrinsk Square and the hotel “Ukraina”.

Summing up all the available materials, researching and analysing the buildings of Stalin's time in Moscow, the capital of Russia Soviet Federation Socialist Republic it can be concluded that during Soviet times the architecture of socialistic realism was ideologically opposed to the antihuman construction art of rotting capitalism. The typical image of skyscrapers was demonstrated as an innovation of the socialistic regime to the future culture of the mankind, however, in reality it only partially corresponds to the truth.

World War II stopped construction for a while in Soviet republics, including Latvia, however, in contrast to World War I, there was no turn in the stylistic development of architecture. In the whole post-war period the succession of pre-war stylistic notions was felt in the architecture of Latvia SSR. All around the world the neo-eclectic trend was continuing as well. It was also reflected in the architecture of many administrative and other public buildings in Latvia SSR. Especially typical continuation of neo-eclectics was so called “*socialistic realism*” or the architecture of Stalin's times in the Soviet Union and its satellite states. In the architecture of newly erected buildings Latvia SSR stuck in the pre-war neo-eclectic method, it constructed similar buildings, just more robust and superficial; they lacked artistic elegance and fineness. Decorations of facades resembled classical architectonic elements and forms, sometimes, for example, having a five-pointed star, a sickle or a hammer in the chapters of colons, thus, trying to create a new “*socialistic*” order (Krastiņš, b.g.).

The brightest products of socialistic realism of Stalin's time in the architecture of Latvia SSR were many public buildings, some of that are mentioned in the article, for example, River Station at 9 Balasta Dike, Riga, airport “Spilve”, “VEF” Culture House, Latvia Academy of Sciences, etc. A similar “*pattern*” was used to project many cinemas, culture houses, public buildings of Stalin's time – educational institutions, both schools and universities, administrative buildings, houses of the Communist Party or local municipalities or the houses of executive committees as called in the terminology of those times, railway stations, etc. A similar project was used to construct a pompous cinema “Zvaigzne” (“Star”) launched in 1957 (nowadays a Centre of Culture and Education) in Rezekne; the architectonic image shall explored and analysed in the author's further research.

Literatūra un avoti

1. Adamaite, U. (2009). *Nams ar raksturu*. Skatīts 06.08.2014. <http://www.diena.lv/sabiedriba/nams-ar-raksturu-650563>.
2. *Dullākie projekti Krievijas vēsturē*. (2012). Skatīts 03.08.2014. <http://spoki.tvnet.lv/vesture/Dullakie-projekti-Krievijas/266148/1/2>.
3. *Ilustrētā arhitektūras vēsture*. (2002). Kolas M. redakcijā. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC.
4. Krastiņš, J. *Arhitektūras stili Latvijā*. Skatīts 15.07.2014. http://e.znet.lv/Arhitekt_stili_Latvija_Text.pdf.
5. Krastiņš, J. (2009). The Building of the Latvian Academy of Sciences in the Context of World Architecture. *Architecture and Urban Planning*. Vol. 3, p. 67-76.
6. Krastiņš, J., Strautmanis, I., Dripe, J. (1998). *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. SIA „Izdevniecība BALTIKA”.

7. Krastiņš, J. (2011). *Latvijas Zinātņu akadēmijas ēka pasaules arhitektūras kontekstā*. Skatīts 03.08.2014. http://www.lza.lv/LZA_VestisA/65_3-4/11_Krastins_ZinAkademijasArhitektura.pdf.
8. *Kultūra Padomju Latvijas okupācijas gados*. Skatīts 06.08.2014. www.pavelsjurs.lv/...content/.../10/10-7-latvijas-kultura-okupācijas-laika.
9. Latkovskis, B. *Arhitekts Pēteris Blūms par gaismas pils virsotnes simbolisko sašķelšanu*. Skatīts 03.07.2014. <http://nra.lv/latvija/84598-arhitekts-blums-mani-soke-gaismas-pils-virsotne.htm>.
10. Sociālistiskais reālisms. (1987). *Latvijas Padomju enciklopēdija* (9. sēj., 124.-125. lpp.). Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
11. Lociks, A. *Vēlā „Stalinisma arhitektūra” (1945-1955)*. Skatīts 16.07.2014. https://www.academia.edu/2369768/Vela_Stalinisma_arhitektura_1945_-_1955_.
12. *Māksla un vara totalitārajos režīmos un autoritārisma*. Skatīts 31.07.2014. <http://www.rvvg.lv/dati/macibas/kulturas>.
13. Vecumnieks, A., Kurpniece, B. (2013). Totalitārisms un mūzika 20. gadsimta kontekstā. *Māksla un mūzika kultūras diskursā. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences materiāli*, (104.-114. lpp.). Rēzeknes Augstskola: RA izdevniecība.
14. Zvirgzdiņš, A. (2008). *Arhitektūra kā māksla I*. Skatīts 31.07.2014. http://www.a4d.lv/lv/raksti/arhitektura_ka_maksa_ii/.
15. Ахмадулина, Д. Д. *Своеобразие архитектуры неоклассицизма в городе Магнитогорске*. Skatīts 31.07.2014. http://archvuz.ru/2005_2/42.
16. *Всеобщая история архитектуры в 12 томах* (1975). Н. В. Баранов, главный редактор. Москва: Издательство литературы по строительству, Том 12, Первая книга, стр. 20.
17. *История советской архитектуры 1917.-1958*. (1962). Москва: Государственное издательство литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам.
18. Стрельбицкая М. В. *Образ сталинской Москвы*. Skatīts 01.08.2014. <http://www.muar.ru/publication/text003.htm>.
19. Флирль, Б. (2006). Предисловие к немецкому изданию // *Дмитрий Хмельницкий Архитектура Сталина. Психология и стиль*. М.: Прогресс Традиция.
20. Хмельницкий Д. *Сталин и архитектура*. Skatīts 31.07.2014. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/hmeln_starh.php.